

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Національний університет «Одеська юридична академія»

АДАХОВСЬКА Надія Сергіївна

УДК 347.648 (477)

ОПІКА НАД МАЙНОМ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Спеціальність: 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2013

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України

Науковий керівник доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
Заслужений діяч науки і техніки України
ХАРИТОНОВ Євген Олегович,
Національний університет
«Одеська юридична академія»
завідувач кафедри цивільного права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
академік Академії наук вищої освіти України,
член-кореспондент НАПрН України
ДЗЕРА Олександр Васильович,
Київський національний
університет ім. Т.Г. Шевченка,
професор кафедри цивільного права

кандидат юридичних наук, доцент
ЗІЛКОВСЬКА Людмила Михайлівна,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

Захист відбудеться «11» березня 2013 р. о 10 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.03 Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Пionерська, 2.

Автореферат розісланий «18» листопада 2013 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Г.І. Чанишева

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Відповідно до Конституції України наша країна позиціонує себе в першу чергу як соціальна держава, політика якої спрямована на створення умов, що забезпечують гідне життя і вільний розвиток кожної людини (ст. 23). Виняткового змісту принцип всебічного забезпечення й охорони прав людини, який закріплений у ст. 3 Конституції України, набуває при вирішенні питань щодо охорони та захисту особистих і майнових прав малолітніх осіб, а також осіб, визнаних у судовому порядку недієздатними внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу, та осіб, які тривалий час відсутні у місці проживання (визнаних безвісно відсутніми).

Зазначене положення рівною мірою поширюється на тих осіб, які через вік чи стан здоров'я не мають можливості самостійно брати участь у цивільному обороті та в інших правовідносинах, здійснювати і захищати свої права та інтереси, а також виконувати свої обов'язки. У подібних випадках світова спільнота вже протягом багатьох століть застосовує надійно апробовані юридичні конструкції – опіку і піклування. Україна у даному сенсі не є винятком. У сучасній Україні, можливо, у більшій мірі, ніж у країнах із краще розвиненими економікою і громадянським суспільством, діє ціла низка негативних факторів, що ведуть до зростання числа дітей і повнолітніх осіб, які потребують опіки над майном.

Особливості опіки над майном були предметом досліджень деяких науковців. Так, за радянським цивільним правом окремі аспекти опіки вивчалися О.Й. Пергамент, Н.М. Єршовою, О.М. Нечаєвою та ін. Проте за відсутності розвинутих відносин приватної власності, на жаль, усі ці наукові пошуки здебільшого зводились до дослідження опіки як правової форми виховання дітей, які залишилися без батьківського піклування. У цивільно-правовій літературі вони висвітлювалися названими авторами в основному у зв'язку з дослідженням загальних проблем правосуб'єктності фізичних осіб. Спеціального дослідження інституту опіки над майном не проводилося. Тому на сьогодні виникає необхідність у дослідженні інституту опіки над майном за цивільним законодавством України з метою з'ясування його значення, ролі та тенденцій розвитку.

У сучасній цивілістиці недостатнє висвітлення цього питання пояснюється складністю опікунських відносин, які є предметом правового регулювання декількох галузей права. Новели Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) щодо опіки також потребують ґрунтового науково-практичного дослідження і зваженого доопрацювання. Актуальність теми дослідження також обумовлена тим, що наукові праці з цієї тематики були написані ще за радянських часів і у правовому сенсі вже значно застаріли для

тлумачення чинної нормативно-правової бази. Все це зумовлює актуальність дослідження проблем опіки над майном з метою удосконалення чинного законодавства України та практики його застосування.

Проте не можна стверджувати, що наука цивільного права не створила теоретичну і методологічну основу для дослідження проблеми правового регулювання опіки над майном. Таку основу складають наукові праці Д.І. Азаревича, С.С. Алексеева, Ч.Н. Азімова, Д.В. Бобрової, В.І. Борисової, О.В. Дзери, А.С. Довгерта, Н.А. Д'якової, І.В. Жилінкової, О.С. Иоффе, О.Л. Невзгодіної, О.О. Красавчикова, Н.С. Кузнецової, І.Б. Новицького, З.В. Ромовської, В.О. Рясенцева, О.А. Підпригори, Н.О. Саніахметової, Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової, Я.М. Шевченко, І.В. Шерешевського.

Зв'язок роботи з науковими програмами, темами, планами. Дисертація виконана відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного права «Традиції та новації у сучасному цивільному праві України» на 2006-2010 роки як складової плану науково-дослідної роботи Одеської національної юридичної академії «Традиції та новації у сучасній українській державності і правовому житті» на 2006-2010 роки (державний реєстраційний номер 0106U004970), а також плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного права «Методологічні засади вдосконалення цивільного законодавства» на 2011-2015 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» на 2011-2015 роки (державний реєстраційний номер 0110U000671).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є комплексне дослідження опіки над майном, визначення особливостей її цивільно-правового регулювання, розробка теоретичних положень, практичних рекомендацій, спрямованих на подальше вдосконалення даного інституту та цивільного законодавства у цій сфері.

Відповідно до поставленої мети вирішувалися наступні завдання:

1) визначити зміст опіки над майном, з'ясувати її правову природу;

2) дослідити становлення і розвитку інституту опіки над майном в Україні та у країнах континентальної правової сім'ї;

3) визначити місце принципів правового регулювання відносин з опіки над майном в Україні;

4) виявити особливості правового регулювання відносин з опіки над майном за сучасним цивільним законодавством України;

5) дослідити систему правовідносин з опіки над майном;

6) визначити поняття і види юридичних фактів у правовідносинах опіки над майном;

з'ясувати роль і місце органів опіки та піклування у системі правовідносин з опіки над майном, з'ясувати особливості їх цивільної правосуб'єктності;

розробити пропозиції щодо вдосконалення цивільного законодавства України з метою підвищення ефективності функціонування інституту опіки над майном і практики його застосування.

Об'єктом дослідження є цивільні правовідносини, що виникають у процесі встановлення та здійснення опіки над майном фізичних осіб, які у силу певних причин не можуть самостійно здійснювати свої права та виконувати обов'язки.

Предметом дослідження є опіка над майном за цивільним законодавством України.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження інституту опіки над майном було обрано загальнонаукові та спеціально-правові методи пізнання соціально-правових явищ.

Формально-юридичний метод дав можливість проаналізувати взаємозв'язок та співвідношення норм, що регулюють відносини із встановлення та здійснення опіки над майном, дослідити наукові джерела, які містять суб'єктивні погляди на вдосконалення інституту опіки над майном (підрозділи 1.1, 1.3, 2.1, 2.2, 3.1, 3.2).

Метод логічного аналізу використовувався при з'ясуванні правової природи опіки над майном (підрозділ 1.3). Метод моделювання був спрямований на оптимальне створення моделей здійснення опіки над майном, формування теоретичної моделі відносин опіки над майном, що дозволило на цій підставі зробити та обґрунтувати пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства (підрозділи 1.3, 2.1, 2.2, 3.2, 3.3, 3.4).

Системно-структурний метод використовувався для з'ясування змісту інституту опіки над майном та його місця у системі цивільного права України (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3).

Історичний метод використовувався для дослідження розвитку інституту опіки над майном, у римському праві, дореволюційному цивільному праві Російської імперії, цивільному та сімейному праві радянського періоду, а також сучасному цивільному праві України (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3).

Метод порівняльного правознавства застосовувався з метою врахування досвіду правового регулювання відносин опіки над майном в інших країнах (зокрема, у Німеччині, Франції) (підрозділи 1.1, 1.2).

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим спеціальним комплексним дослідженням теоретичних і практичних питань правового регулювання опіки над майном за цивільним законодавством України.

У дисертації формулюються та обґрунтовуються наступні нові наукові положення:

сперше:

- запропоновано визначення поняття опіки над майном фізичних осіб як комплексу превентивних та захисних норм, інших правових засобів, спрямованих на забезпечення і реалізацію суб'єктивних прав малолітніх, недієздатних осіб та осіб, які через тривалу відсутність у місці свого проживання не можуть самостійно здійснювати свої права та виконувати обов'язки, в їх нормальному (позитивному) розвитку, а також на забезпечення відновлення прав та інтересів у випадку їх порушення;

- поставлено і вирішено питання про багаторівневу класифікацію опіки. За об'єктами правової охорони розрізняються субінститути опіки над особою та опіки над майном. Залежно від суб'єктів, що її здійснюють, та обсягом їх опікунських функцій виділяються субінститути опіки, яка здійснюється фізичними особами-опікунами, та виконання опікунських функцій юридичними особами;

- обґрунтовано, що за функціональною роллю способи правової охорони при опіці над майном можна розділити на дві групи: превентивні, тобто покликані забезпечити недопущення порушення майнових прав, та безпосередньо охоронні (захисні), метою яких є найоптимальніше усунення порушень цих прав;

- зроблено висновок про необхідність включення у ЦК України окремого положення про відшкодування шкоди, заподіяної недобросовісним чи недбалим управлінням переданим під опіку майном;

- аргументовано тезу про те, що у випадку невиконання опікуном цього обов'язку він може бути притягнений до субсидіарної відповідальності за боргами підопічного (безвісно відсутнього) щодо переданого житлового приміщення. У разі відсутності в опікуна коштів, достатніх для погашення заборгованості, відповідний обов'язок повинен покладатися на орган опіки та піклування;

- запропоновано закріпити у ЦК України повноваження з надання медико-соціальної, психолого-педагогічної, методичної та правової допомоги опікунам та піклувальникам, інакше вони перетворяться на суто адміністративний орган, діяльність якого позбавлена соціально-реабілітаційних компонентів, що суперечить сутності та цілям діяльності цих органів;

- доведено доцільність доповнення переліку осіб, які потребують опіки або піклування особами, які не можуть бути визнані недієздатними у силу психічного розладу і водночас не можуть самостійно здійснювати свої права

та виконувати обов'язки (наприклад, такі, які перебувають у коматозному стані, стані амнезії);

– запропоновано у ЦК України передбачити відмінності у правовому становищі опікунів осіб, визнаних судом недієздатними, і дітей молодше 6 років та дітей у віці від 6 до 14 років. У відношенні повністю недієздатних осіб опікунам слід надати право вимагати у суді визнання недійсними будь-яких угод третіх осіб, в тому числі односторонніх, навіть якщо вони вчинені для майнової вигоди підопічних, але суперечать їх більш істотним інтересам;

– обґрунтовано пропозицію щодо визнання за єдиним батьком дитини права не тільки звертатися до органу опіки та піклування із заявою про призначення на випадок своєї смерті опікуном чи піклувальником його дитини певної особи, але і включати таке розпорядження у свій заповіт, складений у надзвичайній ситуації;

удосконалено:

– положення про те, що: а) договір управління майном при опіці повинен укладатися лише за необхідності постійного управління майном; б) управитель зобов'язаний звітувати про хід виконання договору перед органом опіки та піклування як у випадку укладення договору управління цим органом, так і опікуном; в) у разі відсутності в управителя майна, достатнього для відшкодування збитків, завданих вигодонабувачеві (власнику), опікун та орган опіки та піклування як установники управління повинні притягуватися до субсидіарної відповідальності; г) опікун і орган опіки та піклування не можуть визнаватися установниками управління, оскільки згідно з ч.1 ст.1032 ЦК України ним може бути лише власник. Відповідно, їх слід вважати особами, яким надано права установника управління;

– положення про те, що у відносинах опіки над майном значне місце займають публічно-правові методи регулювання, що пов'язане з необхідністю контролю з боку держави за наданням допомоги опікунами малолітнім та недієздатним особам у здійсненні їх прав;

набуло подальшого розвитку:

– положення про те, що встановлення та припинення опіки над майном не може відбуватися без прийняття спеціального рішення про це судом чи органом опіки та піклування.

Практичне значення одержаних результатів. Висновки та пропозиції, які містяться в дисертації, можуть бути використані:

у сфері законотворчості – при вдосконаленні положень актів цивільного та сімейного законодавства України щодо опіки над майном;

у науково-дослідницькій сфері – для подальших наукових розвідок у галузі цивільного та сімейного права України, а також у галузі римського приватного права;

у навчально-методичній роботі – при викладанні курсів «Цивільне право України», «Сімейне право України», «Основи римського приватного права» та підготовці підручників, навчальних посібників, практикумів із зазначених дисциплін.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження доповідались на науково-практичних конференціях: Міжнародній науковій конференції «Римське право і сучасність» (4 грудня 2010 р., м. Одеса); Міжнародній науковій конференції «Правові проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні» (23-24 лютого 2011 р., м. Харків); Міжнародній науковій конференції «Правове життя сучасної України», присвяченій 15-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» та 165-річчю Одеської школи права (20-21 квітня 2012 р., м. Одеса); Міжнародній науковій конференції «Римське право і сучасність» (11 травня 2012 р., м. Одеса); Міжнародній науковій конференції «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права» (30 листопада 2012 р., м. Одеса).

Публікації. Основні положення дослідження викладені у 9 публікаціях, включаючи 4 наукових статті у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОНмолодьспорту України, і у п'яти тезах повідомлень на наукових конференціях.

Структура дисертації зумовлена метою та завданнями дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, які об'єднують 10 підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації складає 196 сторінок, із них основного тексту – 180 сторінок. Список використаних джерел розміщено на 16 сторінках (177 найменувань).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У Вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження, зазначено про зв'язок роботи з науковими програмами і планами, охарактеризовано мету, завдання, об'єкт, предмет та методологію дослідження, наукову новизну і практичне значення одержаних результатів, їх апробацію.

Розділі I «Загальна характеристика інституту опіки над майном за цивільним законодавством України» складається з трьох підрозділів та присвячений постановці проблем, висвітленню методологічних засад, а також вибору напрямків дослідження.

У підрозділі 1.1 «Генезис інституту опіки над майном у римському приватному праві» досліджено інститут опіки над майном, який виник ще у римському приватному праві з метою гарантування майнових прав спадкоємців підопічної особи. Опіка встановлювалася над неповнолітніми

особами, жінками, марнотратниками, а також над майном, яке тимчасово не мало хазяїна.

Виділено два етапи у формуванні інституту опіки за римським правом: 1) початок формування опіки та піклування у добу раннього римського права (права республіканського Риму), коли опіка та піклування не переслідували мету забезпечення інтересів недієздатної особи, а зводилися до права опікуна (найближчого родича та спадкоємця опікуваної особи) управляти майном опікуваного; 2) визначення основних засад регулювання відносин опіки та піклування у добу розвиненого (сформованого) римського права (права імператорського Риму).

У класичному римському праві векторна направленість цього інституту змінилася. Опікуни та піклувальники почали доповнювати недостатню дієздатність осіб, які були не спроможні самостійно вчиняти правочини, управляти своїми справами та майном. Визначальним призначенням опікуна та піклувальника було управління майном підопічної особи, а не турбота про її виховання.

У підрозділі зазначається, що римські юристи не вбачали принципових відмінностей між інститутами опіки та піклування, на відміну від нинішнього цивільного законодавства України. У найбільш загальному вигляді несхожість між опікою та піклуванням полягала у порядку діяльності опікуна та піклувальника. Опікун (піклувальник) вчиняв юридичні дії від імені та в інтересах підопічного. Відтак, по закінченні опіки або піклування, опікун (піклувальник) мав повернути підопічному належне йому майно та все, що він отримав під час управління ним. Піклувальник лише виражав згоду неформально, навіть не одночасно з вчиненням правочину.

З часом відмінності між опікою та піклуванням поступово стираються і зберігаються лише у тому, що для визнання юридичної сили за правочином, здійсненим неповнолітнім, вимагається тільки присутність опікуна (піклувальника).

У підрозділі 1.2 *«Становлення і розвиток правового регулювання опіки над майном в Україні»* зазначається, що на багатьох етапах свого розвитку інститут опіки над майном суттєво відрізнявся його від сучасного розуміння. Розвиток даного інституту безпосередньо пов'язаний з рівнем розвитку суспільства, формуванням державно-правових інститутів. Із початку його виникнення у системах звичаєвого права і до сьогодні інститут опіки над майном пройшов декілька періодів розвитку. Проте у вітчизняній юридичній літературі питання про періодизацію історії розвитку інституту опіки та піклування до останнього часу ставилося тільки до римського права.

Автором виділяються два етапи розвитку вітчизняного інституту опіки та піклування:

1) дореволюційний етап, який у свою чергу поділяється на:

– період звичаєвого права, коли норми звичаєвого права, пройшовши перевірку часом, увійшли до збірки звичаїв – «Руської Правди» Ярослава Мудрого;

2) післяреволюційний етап, який поділяється на:

- радянський період;
- сучасний період.

На підставі аналізу розвитку правового регулювання опіки над майном в Україні робиться висновок про те, що період незалежності України характеризується одночасною дією ЦК України, СК України і нормативно-правових актів, прийнятих до набуття ними чинності, всупереч Прикінцевим та Перехідним положенням ЦК України і Прикінцевим положенням СК України, і що такий стан законодавчого регулювання опіки над майном породжує багато колізій у правозастосуванні.

Підрозділ 1.3 «Поняття та сутність інституту опіки над майном за сучасним цивільним законодавством України» присвячений з'ясуванню природи та змісту інституту опіки над майном за сучасним цивільним законодавством.

У підрозділі визначається поняття опіки над майном як спосіб охорони майнових прав фізичних осіб. У цьому розумінні опіка розглядається як комплекс превентивних та захисних норм, інших правових засобів, спрямованих на забезпечення і реалізацію суб'єктивних прав малолітніх, недієздатних осіб та осіб, які через тривалу відсутність у місці свого проживання не можуть самостійно здійснювати свої права та виконувати обов'язки, в їх нормальному (позитивному) розвитку, а також на забезпечення відновлення прав та інтересів у випадку їх порушення.

Зазначається, що опіка розглядається як альтернатива батьківській владі та турботі, правова конструкція якої максимально наближена до сімейної моделі взаємної допомоги. Проте у цивільному праві країн, де відбулася пряма рецепція римського права, акцент у відносинах опіки ставиться не на вихованні та турботі, а на управлінні майном підопічної особи.

Розділ 2 «Юридичні факти у правовідносинах опіки над майном» присвячений дослідженню поняття і видів юридичних фактів, як підстав виникнення, зміни і припинення правовідносин опіки над майном.

У підрозділі 2.1 **«Загальні положення про юридичні факти у правовідносинах опіки над майном»** проаналізовано проблематику юридичних фактів, які досліджуються з перших етапів їх формування – з появи фактів-передумов, під якими автор розуміє первинні юридичні умови, найбільш віддалені від безпосередньої підстави виникнення, зміни та припинення правовідносин опіки над майном. Таким чином, автор розмежовує факти-передумови, юридичні умови та факти, що безпосередньо впливають на правовідносини з опіки над майном. З усіх запропонованих

класифікацій юридичних фактів і юридичних складів, які оцінюються в принципі як конструктивні, автор пропонує найбільш значимою визнати класифікацію за характером впливу на правовідносини і виділяти правоутворюючі, правозмінюючі і правоприпиняючі юридичні факти або їх склади, під якими розуміється не будь-яка, а лише така сукупність юридичних фактів, яка необхідна і достатня для виникнення, зміни або припинення правовідносин опіки над майном. Однак юридичне значення надається також правопритримуючим фактам, і з цих позицій у дисертації оцінюються норми ЦК України і СК України про осіб, які не можуть бути опікунами над майном.

У підрозділі 2.2 *«Правоутворюючі юридичні факти та їх сукупність у правовідносинах опіки над майном»* зазначається, що правоутворюючий склад у даних правовідносинах характеризується послідовним накопиченням елементів і, як правило, завершеністю. Процес послідовного накопичення елементів правоутворюючого юридичного складу у правовідносинах опіки над майном видається досить цікавим як у теоретичному, так і в практичному значенні, оскільки послідовність дій органів опіки та піклування, пов'язаних із призначенням опікунів над майном, являє собою «технологічний процес», який цілком може бути віднесений до числа соціальних технологій, а останні, у свою чергу, можуть бути також розцінені як юридичні технології в правозастосовчій діяльності.

Виділено три обов'язкові етапи і один факультативний у розвитку процесу накопичення всіх елементів правоутворюючого юридичного складу, кожен з яких передбачає наявність певних цілей, завдань і певне юридичне оформлення елементів зазначеного складу.

У підрозділі 2.3 *«Правозмінюючі і правоприпиняючі юридичні факти у правовідносинах з опіки над майном»* зроблено висновок про те, що у правовідносинах з опіки над майном правозмінюючі юридичні склади відіграють незначну роль. Набагато більш значимими є правоприпиняючі склади: звільнення або відсторонення опікуна (піклувальника) від покладених на нього обов'язків призводить не до зміни правовідношення із заміною суб'єкта, а до його припинення і до виникнення нового правовідношення, зважаючи на особливу значущість суб'єктного складу як елемента структури даних правовідносин. Припинення опіки над майном як правового стану веде до остаточного припинення правовідносин без виникнення нових правовідносин.

Таким чином, на думку автора, особливості правовідносин із опіки над майном зумовлені тим, що зміна суб'єкта правовідносин (опікуна чи піклувальника) є не правозмінюючим, а правоприпиняючим фактом з подальшим виникненням нових правовідносин.

Такою є позиція законодавця, який передбачив у подібних випадках прийняття акту про звільнення чи відсторонення опікуна над майном від виконання обов'язків і акту про призначення нового опікуна над майном.

У роботі докладно аналізуються проблеми розмежування підстав та правових наслідків повного припинення опіки над майном, звільнення особи від здійснення опіки над майном і відсторонення її від виконання обов'язків.

Розділ 3 «Суб'єкти правовідносин опіки над майном за цивільним законодавством України» присвячений дослідженню правового становища суб'єктів, які забезпечують охорону майнових прав фізичних осіб при опіці (осіб, щодо майна яких встановлюється опіка, опікунів та органів опіки та піклування).

У **підрозділі 3.1 «Цивільно-правове становище учасників правовідносин опіки над майном»** досліджуються теоретичні та практичні проблеми визначення кола учасників правовідносин опіки над майном та особливості їх цивільно-правового статусу.

Автор виділяє серед відносин опіки над майном публічно-правові відносини і приватно-правові відносини з елементами публічності; зовнішні та внутрішні правовідносини; особисті немайнові та майнові, речово-правові та зобов'язально-правові, абсолютні та відносні, цивільно-правові та сімейно-правові відносини залежно від критерію, покладеного в основу їх класифікації. У систему правовідносин з опіки над майном включаються також регулятивні та охоронні правовідносини. Таким чином, до загальної складної структури цілісних правовідносин з опіки над майном включається низка більш простих підструктур, що утворюють єдину систему правовідносин у даній сфері.

На цьому підґрунті визначаються коло учасників правовідносин опіки над майном та особливості їх цивільно-правового статусу

Підрозділ 3.2 «Правове регулювання діяльності опікуна над майном» присвячений аналізу правового становища активних суб'єктів правовідносин, носіїв активних прав і в абсолютній більшості – активних обов'язків.

Зроблено висновок про те, що оскільки опікуни та піклувальники – це носії активних суб'єктивних прав і активних юридичних обов'язків, регламентація їх становища здійснюється за допомогою імперативно-дозвільних норм. І хоча за останній час кількість дозвільних норм істотно збільшилась, однак, переважне значення мають імперативні норми, оскільки метою опіки над майном є, насамперед, захист прав і законних інтересів підопічних. Тому, крім розпорядчих норм, у правовому регулюванні діяльності опікунів і піклувальників існує чимало обмежень і заборон. Є досить багато положень про їх юридичну відповідальність, причому норми про цивільно-правову відповідальність сконструйовані таким чином, що вказівка на принцип провини в них або зовсім відсутня, або виражена настільки в неявній формі, що цілком допускає висновок про його обмежену дію.

У роботі докладно характеризується коло осіб, які можуть і не можуть бути призначені опікунами та піклувальниками, а також їхні права та обов'язки. Звернено увагу на те, що багато функцій піклувальників, встановлених законом, не поширюються на осіб, обмежених судом у дієздатності, зокрема, функція з охорони їх майна, що, на думку автора, є недоліком чинного законодавства.

При аналізі правового статусу опікуна над майном особи, яка відсутня у місці постійного проживання (визнана безвісно відсутньою), автор виходить з того, що така опіка над майном за своєю юридичною природою є покладенням на опікуна встановлених законом обов'язків адміністративно-правового характеру перед органом опіки та піклування з метою охорони майна. У зв'язку з цим додатково обґрунтовується позиція, що в усіх випадках дії опікуна здійснюються не від імені відсутньої особи, а від імені органу опіки та піклування, який уповноважив опікуна на виконання цих дій. Опікуни при здійсненні своїх повноважень щодо такого майна повинні діяти виключно в інтересах підопічних (власників майна), діяльність опікунів поставлена під контроль спеціально створених державних органів – органів опіки та піклування.

У підрозділі 3.3 *«Правовий статус осіб, щодо майна яких встановлюється опіка»* робиться висновок про те, що особливістю правового становища підопічних у даних правовідносинах є майже повна відсутність обов'язків. Зазначені особи є носіями активних суб'єктивних прав.

У підрозділі наголошується на тому, що аналіз хоча і невеликої за обсягом, але вельми значущої за змістом інформації про права підопічних дає підстави стверджувати, що такі права існують, хоча вони не завжди викладаються в явній текстовій формі, що знижує ефективність їх сприйняття й усвідомлення самими підопічними. Особливістю їх правового статусу є відсутність у них будь-яких обов'язків, яким би кореспондували права опікунів і піклувальників. Підопічні є носіями активних суб'єктивних прав у відношенні опікунів і піклувальників – права на власні дії та права вимоги, – а останні зобов'язані вчиняти певні дії і рідше – утримуватися від їх вчинення, тобто не перешкоджати підопічним у здійсненні їх майнових прав.

На думку автора, на відміну від правового статусу малолітніх та недієздатних осіб, щодо майна яких встановлюється опіка, встановлення опіки над майном осіб, відсутніх у місці постійного проживання або визнаних безвісно відсутніми, не змінює їх правового статусу. Правовий статус останніх є відносним, оскільки положення закону базуються на презумпції наявності повного правового статусу особи, визнаної безвісно відсутньою.

Підрозділ 3.4 «Правове становище органів опіки та піклування у правовідносинах опіки над майном» присвячений аналізу повноважень зазначених органів, проблемам нагляду з їхнього боку за діяльністю опікунів і

пiклувальникiв та контролю за дiяльнiстю самих цих органiв та їх юридичної вiдповiдальностi.

У роботi звернуто увагу на суперечливiсть становища органiв опiки та пiклування як учасникiв цивiльних правовiдносин, у тому числi i правовiдносин, пов'язаних з дiяльнiстю з опiки та пiклування. З одного боку, вони беруть активну участь у рiзних цивiльних правовiдносинах вiд iменi публiчних утворень. З iншого боку, вони не мають власного iнтересу i самi по собi не володiють цивiльною правосуб'єктнiстю. Пiддаючи критичнiй оцiнцi спроби законодавця i правозастосовчої практики надiлити цi та подiбнi органи статусом юридичної особи, дисертант обгрунтовує вiдсутнiсть у даних органiв статусу юридичної особи i цивiльної правосуб'єктностi. Тим не менше, сам по собi цей факт ще не вирiшує проблему їх участi у цивiльно-правових вiдносинах. У зв'язку з цим заслуговує на увагу питання про особливу, виняткову правоздатнiсть таких органiв, яка тiльки почала розроблятися в науцi цивiльного права.

На думку автора, вiдповiднi органи мають правоздатнiсть iншого роду, вiдмiнну вiд загальної правоздатностi, яка дозволяє заповнювати вiдсутнiсть ознак юридичної особи i виконувати державнi функцiї в цивiльному оборотi. Тому вона є надспецiальною або може називатися винятковою правоздатнiстю.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** узагальнено теоретичнi та практичнi результати, отриманi у ходi дослiдження, основними з яких є такi:

1. Дослiдження опiки та пiклування як правового iнституту, як системи правовiдносин, як форми влаштування громадян, якi потребують особливого соцiального i правового захисту, i як виду соцiального пiклування дає пiдстави стверджувати, що термiн «опiка та пiклування» не можна звести до жодного iз зазначених понять, зважаючи на його багатозначнiсть. Виходячи з того, що: 1) iнститут опiки включає до свого складу низку правових норм як майнового, так i немайнового характеру; 2) вiдносини, що виникають при встановленнi та здiйсненнi опiки, є предметом регулювання рiзних галузей права; 3) в цiлому норми, якi регулюють опiкунськi вiдносини, не дiють автономно, а є єдиним комплексом взаємодiючих i взаємопов'язаних правових елементiв, кожен з яких зберiгає свої основнi властивостi та переслiдує мету забезпечення безперешкодного здiйснення майнових прав певних категорiй осiб, зроблено висновок про комплексний характер iнституту опiки. Унаслiдок такої комплексностi та спрямованостi встановлюється єдиний порядок регулювання опiкунських вiдносин, досягається цiлiснiсть i ефективнiсть правового впливу на їх учасникiв та iнших суб'єктiв, що вступають з ними у правовiдносини.

2. Передбачені законодавством широкі можливості для здійснення опіки та піклування у різних видах і формах зумовили низку проблем, що вимагають законодавчого вирішення. Зокрема, передбачена можливість встановлення попередньої опіки чи піклування без перевірки особи тимчасового опікуна (піклувальника), що може бути причиною порушення з боку цих осіб законних прав та інтересів підопічних. У законі відсутні чіткі критерії, за наявності яких опіка та піклування можуть здійснюватися за плату, що може перетворити на порожню декларацію норми про безоплатне здійснення опіки та піклування, породити в суспільстві соціальну напруженість.

3. Оскільки на правовідносини щодо опіки та піклування впливають, як правило, не поодинокі юридичні факти, а юридичні склади, необхідно переглянути коло осіб, які можуть і не можуть бути призначені опікунами та піклувальниками. Зокрема, можливим є призначення опікунами та піклувальниками повнолітніх осіб, позбавлених батьківських прав або обмежених у батьківських правах, оскільки їх діяльність не пов'язана з виконанням виховних функцій. Водночас неприпустимим є призначення опікунами та піклувальниками як неповнолітніх, так і повнолітніх підопічних осіб, які мають непогашену чи не зняту судимість не тільки за умисні злочини проти життя і здоров'я громадян, а й за корисливі злочини. Необхідно включити розпорядження єдиного батька дитини про призначення йому опікуна або піклувальника після смерті батька у заповіт, складений в умовах надзвичайної ситуації.

4. Аналіз правовідносин з опіки над майном дозволяє дійти висновку про те, що зазначені правовідносини включають низку більш простих правовідносин: публічно-правових з елементами приватного права і приватно-правових з елементами публічності, цивільно-правових, сімейно-правових та адміністративно-правових, хоча останні проявляють себе у найменшій мірі, а провідну роль відіграють цивільно-правові правовідносини; особистих немайнових і майнових, речово-правових та зобов'язально-правових, абсолютних і відносних, регулятивних та охоронних.

5. За функціональною роллю засоби правової охорони при опіці над майном можна розподілити на дві групи – превентивні, тобто покликані забезпечити недопущення порушення майнових прав, та безпосередньо охоронні (захисні), метою яких є найоптимальніше усунення порушень цих прав.

6. Як результати дослідження сформульовані наступні конкретні пропозиції щодо внесення змін і доповнень до ЦК України:

1) пропонується доповнити частину першу ст. 55 ЦК України окремим реченням наступного змісту: «Опіка та піклування встановлюються з метою забезпечення особистих немайнових і майнових прав та інтересів малолітніх

та неповнолітніх осіб, недієздатних та обмежено дієздатних осіб, а також безвісно відсутніх осіб та осіб, місце перебування яких невідоме»;

2) пропонується доповнити перелік осіб, які не можуть бути опікунами та піклувальниками, встановлений ст. 64 ЦК України, особами, які були опікунами над майном, але з їхньої вини опіку було скасовано; особами, які перебувають на обліку або на лікуванні у психоневрологічному чи наркологічному диспансері; особами, які зловживають спиртними напоями або наркотичними засобами; особами, які не мають постійного місця проживання та постійного заробітку (доходу);

3) пропонується доповнити ст. 72 ЦК України, яка регулює відносини, що виникають при управлінні майном, частиною четвертою наступного змісту: «Договір управління майном при опіці укладається лише за необхідності постійного управління майном. У будь-якому випадку, незалежно від вартості, в управління повинні передаватися такі об'єкти, як цінні папери, внески до капіталів комерційних організацій, цілісні майнові комплекси та інше особливо цінне майно»;

4) пропонується доповнити частину другу ст. 1032 ЦК України двома реченнями наступного змісту: «Якщо власником майна є фізична особа, місце перебування якої невідоме або її визнано безвісно відсутньою, установником управління є опікун. Якщо над майном фізичної особи, місце перебування якої невідоме, не встановлено опіку, то установником управління є орган опіки та піклування».

Частину третю ст. 1032 ЦК України пропонується викласти у такій редакції: «Якщо власником майна є малолітня особа, над якою встановлена опіка, або фізична особа, яка визнана недієздатною, установником управління є опікун. Якщо над майном таких осіб відповідно до ст. 74 ЦК України встановлена опіка, то установником управління є опікун над цим майном»;

5) статтю 1037 ЦК України пропонується доповнити частиною третьою наступного змісту: «При здійсненні управління майном, щодо якого встановлено опіку, управитель зобов'язаний звітувати про хід виконання договору перед органом опіки та піклування як у випадку укладення договору управління цим органом, так і опікуном»;

6) для усунення суперечностей, які виникають при притягненні опікунів до цивільно-правової відповідальності, обґрунтовується необхідність включення до ЦК України окремої статті 77-1 про відшкодування шкоди, заподіяної недобросовісним чи недбалим управлінням переданим під опіку майном;

7) пропонується доповнити главу 86 ЦК України статтею 1240-1 «Заповідальне призначення опікуна чи піклувальника» наступного змісту:

1. Заповідач, якщо він є єдиним батьком неповнолітньої дитини (дітей), має право визначити у заповіті, складеному в умовах надзвичайної ситуації,

особу або осіб, які після його смерті мають переважне право на встановлення опіки чи піклування над його неповнолітніми дітьми. Такі особи можуть бути призначені за їх згодою опікунами (піклувальниками) неповнолітніх дітей заповідача за умови дотримання вимог законодавства про опіку (піклування).

2. Заповідач має право визначити майно, за рахунок якого буде здійснюватися опіка (піклування) або виплачуватися винагорода призначеним опікунам (піклувальникам). За умови прийняття призначеними особами опіки (піклування) таке майно не входить до складу спадщини. Право на це майно переходить до неповнолітніх дітей заповідача, над якими повинна бути встановлена опіка (піклування).

3. Право зазначеної в заповіті особи (осіб) бути опікуном (піклувальником) не переходить до інших осіб ні за однією з підстав спадкування».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Адаховська Н.С. Опіка над майном за цивільним законодавством України / Н.С. Адаховська // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. – О.: Юридична література, 2011. – Вип. 59. – С. 293-298.

2. Адаховська Н.С. Загальні положення про юридичні факти у правовідносинах опіки та піклування / Н.С. Адаховська // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2011. – Вип. 16. – С. 82-85.

3. Адаховська Н.С. Інститут опіки над майном (досвід Німеччини) / Н.С. Адаховська // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. – О.: Юридична література, 2012. – Вип. 64. – С. 331-337.

4. Адаховська Н.С. Правове становище органів опіки та піклування у правовідносинах опіки над майном // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2012. – №. 2(6) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12ansonm.pdf>.

5. Адаховська Н.С. Правова природа інституту опіки над майном за цивільним законодавством / Н.С. Адаховська // Римське право і сучасність : матер. Міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 4 грудня 2010 р.). – О. : Фенікс, 2010. – С. 49-52.

6. Адаховська Н.С. Природа юридичних фактів які породжують опіку над майном / Н.С. Адаховська // Правові проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матер. Міжнар. наук.-практич. конф. (м. Харків, 23-24 лютого 2011 р.). Т. 2. – Х.: – С. 8-10.

7. Адаховська Н.С. Методологічні засади правової категорії майна у цивільному і господарському праві України / Н.С. Адаховська // Правове життя сучасної України: матер. Міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу,

присвяч. 15-річчю Націон. ун-ту «Одеська юридична академія» та 165-річчю Одеської школи права (м. Одеса, 20-21 квітня 2012 р.). Т. 3. – О. : Фенікс, 2012. – С. 151-152.

8. Адаховська Н.С. Вимоги римського права до особи опікуна / Н.С. Адаховська // Римське право і сучасність : матер. Міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 11 травня 2012 р.). – О.: Фенікс, 2010. – С. 25-27.

9. Адаховська Н.С. Повноваження опікуна над майном у дореволюційному цивільному законодавстві / Н.С. Адаховська // Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права: матер. Міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу, присвяч. 15-річчю Націон. ун-ту «Одеська юридична академія» та 165-річчю Одеської школи права (м. Одеса, 30 листопада 2012 р.). Т. 2. – О. : Фенікс, 2012. – С. 522-523.

АНОТАЦІЯ

Адаховська Н.С. Опіка над майном за цивільним законодавством України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2013.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню опіки над майном за цивільним законодавством України. У роботі вперше у вітчизняній науці цивільного права розроблено доктринальне визначення поняття опіки над майном, її змісту та правової природи.

Охарактеризовано особливості становлення і розвитку інституту опіки над майном в Україні та у країнах континентальної правової сім'ї; виявлено особливості правового регулювання відносин з опіки над майном за сучасним цивільним законодавством України; досліджено систему правовідносин з опіки над майном; визначено поняття і види юридичних фактів у правовідносинах опіки над майном; з'ясовано роль і місце органів опіки та піклування у системі правовідносин з опіки над майном, особливості їх цивільної правосуб'єктності.

Сформульовані науково-теоретичні та практичні рекомендації щодо удосконалення правового регулювання відносин, які виникають при встановленні та здійсненні опіки над майном.

Ключові слова: опіка, опікун, підопічний, безвісна відсутність, відсутня особа, орган опіки та піклування, правовий статус, майнові права, охорона майнових прав.

АННОТАЦИЯ

Адаховская Н.С. Опекa над имуществом по гражданскому законодательству Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03. – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Национальный университет «Одесская юридическая академия», Одесса, 2013.

Диссертация посвящена комплексному исследованию опеки над имуществом по гражданскому законодательству Украины. В работе на основании исследования действующего законодательства Украины, теории гражданского права, обобщения и анализа практики применения норм права, регулирующих отношения, возникающие при установлении и осуществлении опеки над имуществом, проанализирована гражданско-правовая составляющая комплексного межотраслевого института опеки над имуществом.

Исследованы вопросы развития правового регулирования опеки над имуществом в контексте становления гражданского законодательства Украины, определены понятие и характерные признаки опеки над имуществом, проанализирован порядок установления опеки над имуществом и назначения опекуна над имуществом.

Установлено, что в гражданском законодательстве Украины об опеке над имуществом имела место рецепция римского частного права в форме использования идей и принципов, разработанных в римском праве, а также в форме непосредственного заимствования отдельных норм римского права об опеке над имуществом.

Исследована система правоотношений по опеке над имуществом. Для определения места правовых норм, регулирующих отношения опеки над имуществом, предложено различать два их основных вида: внутренние – собственно отношения по опеке (отношения между опекуном и подопечным) и внешние – отношения, связанные с опекой (между опекуном и органом опеки и попечительства, между опекуном и третьими лицами и т.д.).

Определены понятие и виды юридических фактов в правоотношениях по опеке над имуществом. Исследованы правоустанавливающие, правоизменяющие и правопрекращающие юридические факты в правоотношениях по опеке над имуществом.

В диссертации определен и проанализирован гражданско-правовой статус участников опекунских правоотношений. Исследованы требования к лицам, которые могут назначаться опекунами над имуществом. В связи с этим предложено выделять общие и факультативные условия для назначения лица опекуном над имуществом. Рассмотрены роль и место органов опеки

и попечительства в системе правоотношений по опеке над имуществом, особенности их гражданской правосубъектности.

Сформулированы научно-теоретические и практические рекомендации по усовершенствованию правового регулирования отношений, возникающих при установлении и осуществлении опеки над имуществом. Внесены предложения по усовершенствованию соответствующих норм ГК Украины, сформулированы научные выводы по отдельным теоретическим проблемам гражданского права.

Ключевые слова: опека, опекун, подопечный, безвестное отсутствие, отсутствующее лицо, орган опеки и попечительства, правовой статус, имущественные права, охрана имущественных прав.

SUMMARY

Adakhovska N.S. Guardianship of property under the civil law of Ukraine. – Manuscript.

Thesis gaining a scientific degree of a candidate of jurisprudence in specialty 12.00.03 – civil law and civil procedure, family law, private international law. – National University “Odessa Academy of Law”, Odessa, 2013.

The thesis is devoted to the complex research of the guardianship of property under the civil law of Ukraine. For the first time in Ukrainian civil law science there was developed a doctrinal definition of the guardianship over the property of persons basing on analysis of current legislation of Ukraine; there was determined its content and legal nature.

There were characterized features of the formation and development of the institution of the guardianship over the property in Ukraine and in the countries of continental legal family; there were revealed peculiarities of legal regulation of relations with the guardianship of property under current civil legislation of Ukraine; there was studied the system of legal relations on the guardianship of the property; there was defined the concept and types of legal facts in legal relations on the guardianship of the property; there was determined the role and place of the guardianship bodies in the legal relations on guardianship of the property and special features of their civil capacity.

There were formulated the scientific theoretical and practical recommendations concerning legal regulation of relations that arise during the installation or implementation of the guardianship over the property.

Key words: guardianship, guardian, trust, absence of unknown, missing person, the custody authority, legal status, property rights, protection of property rights.

Keywords: guardianship, guardian, unknown absence, absence person, legal position, property rights, guardian personal property.